

På tur med Realdania
i Syd- og Sønderjylland

Har du set?

Realdania

Indhold

4	Realdanias filantropiske strategi
8	StreetDome i Haderslev
10	Aktivt Torv i Aabenraa
12	Den røde tråd på Fanø
14	En god omvej
18	Vadehavscentret
20	Strandpromenaden i Hjerting
24	Ribe Domkirkeplads
26	Landgangen i Esbjerg
28	Det gode boligliv
36	Jollmands Gaard
38	Slotfelt
40	Brummers Gaard
42	Jels Mølle
44	Nørholm Vandmølle
46	Baldersbæk Plantage
48	Statshusmandsbruget i Skovbølling
50	Lydum Mølle
52	Lorenzens butik
54	Esbjerg Ting- og Arresthus
56	Taarnborg - Bispenses Gård
58	Ildsjelekampagnen
64	Fremtidens Herregård
68	Bevaringsværdige gårdejendomme
	Øvrige Realdania-projekter i området:
72	- Alsion
73	- Klægager, Digegrevens gård

God tur!

Velkommen til denne turguide. Vi håber, at den vil give inspiration til at besøge seværdigheder rundt om i Syd- og Sønderjylland.

Fælles for de steder, vi omtaler i guiden, er, at de har modtaget bidrag fra Realdania. Vi støtter hvert år mange hundrede små og store projekter over hele landet. For de fleste gælder det, at uden støtten fra Realdania var de sandsynligvis aldrig blevet til noget.

Realdania er en almennyttig og almenvælgørende forening – det vil sige, at vi arbejder med filantropi. Når vi slår ordet filantropi op, ser vi, at det stammer fra det græske ord for menneskekærlighed. Andre steder forklares det som et begreb, der omfatter "donation af penge, materiel, tjenester, tid eller arbejde til et velgørende formål uden nogen belønning til den, der donerer".

Mange tror, at det "bare" handler om penge. Og de er naturligvis vigtige. Men det er

karakteren af vores samarbejde med andre, der er med til at afgøre kvaliteten af de projekter og initiativer, som vi gennemfører. Sammen med andre ønsker vi at sætte en dagsorden, der sætter gang i udvikling og forandring.

Realdania blev sat i verden for at skabe livskvalitet gennem det byggede miljø til gavn for alle i Danmark – uanset hvor vi lever og færdes. I praksis betyder det, at vi skal være med til at berige vores samfund både med det, vi kan tage og føle på, og med ny viden, inspiration og gode eksempler til efterfølgelse. Med bygninger som ellers formentlig aldrig var blevet bygget, og med forskningsresultater som måske aldrig var blevet skabt.

Det handler for eksempel om: Hvordan vi gennem vores fysiske omgivelser kan fremme, at alle kan leve et godt liv og deltage i fællesskabet. Hvordan vi kan styrke det potentiale, der findes i landets yderområder. Hvordan vi skaber ny og større innovation i byggeriet, så det kan bidrage markant til samfundets udvikling. Hvordan vi sikrer og udvikler den danske bygningsarv. Og hvordan vi styrker og udvikler de danske byer som en fælles, stimulerende, bæredygtig og oplevelsesrig ramme om menneskers liv og trivsel.

De mange, meget forskellige udflugtsmål, som vi beskriver i denne folder, er blot nogle af dem, der foreløbig har fået støtte.

Realdania ønsker rigtig gode ture!

Jesper Nygård
Adm. direktør

Realdanias filantropiske strategi

Realdania er en forening, der arbejder for at skabe livskvalitet for alle gennem det byggede miljø. Vi arbejder problemdrevet og dagsordensættende med filantropi og bidrager i samarbejde med andre til løsning af komplekse samfundsudfordringer.

Vores filantropiske strategi er udarbejdet på baggrund af et stort analysearbejde, hvor vi har indkredset, hvilke markante samfundsudfordringer, der knytter sig til det byggede miljø. Det er sket i tæt dialog med samarbejdspartnere, ledende praktikere, eksterne forskere og eksperter.

På den baggrund er vores filantropiske strategi struktureret omkring fem programmer, der hver omfatter to initiativer. De i alt ti initiativer indkredser de problemstillinger, vi primært prioriterer i vores arbejde. Selvfølgelig er der også plads til den gode idé, der ikke er indrammet af initiativerne, som er vores helt centrale fokus i de kommende år.

Vi arbejder problemdrevet

Det er ikke nyt for os at arbejde med strategiske fokusområder, men især inspireret af de arbejdsmetoder, man bruger i nogle af de helt store amerikanske og europæiske fonde, har vi i vores nuværende filantropiske strategi skærpet tilgangen, så vores arbejde kan få størst mulig effekt.

Vi bygger videre på vores styrker og kompetencer med tilføjelse af nye arbejdsformer og et endnu stærkere fokus på at indkredse og løse vigtige samfundsudfordringer og problemer med relation til det byggede miljø, og vi gør det i samarbejde – og i øjenhøjde – med andre. På baggrund af grundige analyser og tætte, vidensopbyggende samarbejder med alle relevante aktører vil vi gerne agere fortalere for en bestemt udvikling. Det er vigtigt for os, at dette altid sker i samarbejde, dialog og netværk, fordi vi sammen kan skabe løsninger, som vi ikke kan hver for sig.

Vi arbejder for at skabe livskvalitet for alle

Vi er en aktiv aktør i samfundet, der – sammen med andre – sætter en dagsorden og skaber udvikling og forandring. De projekter, som vi støtter, skal derfor være med til at understøtte en udvikling, løse problemer og skabe livskvalitet inden for det byggede miljø.

Programmer og initiativer

Rum for alle

- Adgang for alle
- Rummelighed for alle

Mulighedernes Danmark

- Yderområdernes potentialer
- Det åbne land som dobbelt ressource

Innovation i byggeriet

- Et godt indeklima
- En globaliseret byggesektor

Den levende bygningsarv

- Fremtidens herregård
- Bygningsarven i landdistrikterne

Byer for mennesker

- Klimatilpasning i byerne
- Udsatte boligområder i forstaden

Rum for alle

"Rum for alle" er et af de fem programmer, som er Realdanias indsatsområder i de kommende år.

Under programmet "Rum for alle" ligger de to initiativer "Adgang for alle" og "Rummelighed for alle".

At alle har adgang til og kan bevæge sig rundt i de fysiske omgivelser er en grundsten i et inkluderende samfund. Men byens fysiske rum og deres regulering er ikke altid indrettet med tanke på mennesker med funktionsnedsættelse.

Samtidig oplever forskellige sårbare og socialt udsatte grupper i stigende grad, at de isoleres og ikke har mulighed for at skabe meningsfulde relationer til andre samfundsgrupper. Dette udfordrer visionen om det aktive, inkluderende og mangfoldige byliv.

Realdania vil bidrage til at styrke fremtidens velfærdssamfund gennem nye indretninger af vores fysiske omgivelser, der kan tilgode alle grupperes fysiske og mentale sundhed og fremme social inklusion.

På de næste sider kan du læse om nogle af de projekter i dette område, som er del af programmet "Rum for alle".

Haderslev er centrum for gadeidræt

I Haderslev lå i fordums tid et slot på størrelse med Kronborg, Haderslevhus. Her blev en af Danmarks største bygmestre, Kong Christian den 4. gift i 1597, og på samme slot blev flere af hans børn senere født. Byen, der ligger i Sønderjyllands længste tunneldal, er ikke længere en slotsby, men stadig en domkirkeby. Og i det 21. århundrede er den også blevet en skater-by. I oktober 2014 kunne man på havnen åbne StreetDome, der er et nyt fyrtårn for gade-

idræt og bevægelse. Det første af sin slags i landet.

Både ude og inde er der et væld af aktivitetsmuligheder som klatring, skateboarding, streetbasket, løbehjul, BMX, parkour og meget mere. Det gør StreetDome til et unikt bevægelseslandskab for byrumsidræt – ikke alene i Sønderjylland, men i hele Danmark.

Og det ligner alt andet end en traditionel idræts- eller ungdomsklub. Det er en ny type samlingssted, hvor børn og unge kan mødes og slå sig løs på tværs af alder og social baggrund. Her kan de samles om idræt, bevægelse og selvorganiserede aktiviteter. Og her finder både nybegyndere, øvede og de allerbedste skatere masser af udfordringer i unikke landskaber af høj kvalitet.

Kulturel dynamo

Inden for i StreetDome er der desuden skabt nogle fantastiske rammer for, at man kan mødes og selv udvikle aktiviteter inden for musik, film og meget andet. StreetDome har dermed stort potentiale for at udvikle sig til en kulturel dynamo i det sønderjyske - og et nyt samlingssted for kreative studiemiljøer og innovativt erhvervsliv.

StreetDome ligger centralt ved havnen i Haderslev med en attraktiv og smuk place-

ring ud til Haderslev Fjord og er en vigtig del af de andre nye aktiviteter, der er blevet etableret i de seneste år. Til sammen spiller de en væsentlig rolle for Haderslevs udvikling. Projektet har fået støtte fra fire danske fonde – A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal, Lokale og Anlægsfonden, Nordea-Fonden samt Realdania.

Et af delmålene for Realdanias arbejde er, at det byggede miljø skal være med til at gøre os sundere. Derfor bidrager vi målrettet til initiativer, der kan bane vejen for byer, byrum og bygninger, der øger danskernes fysiske og psykiske sundhed - og dermed livskvaliteten for alle.

StreetDome
Christian X's Vej 41, 6100 Haderslev

Uplejet areal blev smukt samlingssted

Det begyndte som en god idé fostret af en gruppe lokale ildsjæle og endte få år senere som et fantastisk nyt bydelscenter, som oven i købet i 2012 fik Aabenraa Kommunes arkitekturpris. Ildsjælenes vision var at skabe et fælles samlingssted. Og sammen med Aabenraa Kommune, og som en del af en større områdefornyelse, fik de skabt "Aktivt Torv" – et aktivitets-, oplevelses- og mødested i forstaden Høje Kolstrup ved Aabenraa.

Ideen bag Aktivt Torv var at skabe et både formelt og uformelt møderum for alle aldre, kulturer og etniske grupper. Og det lykkede

des til fulde. Torvet, der blev skabt på et uudnyttet og uplejet areal nær skolen, hvor der færdes mange mennesker også til og fra børnehaver, fritidshjem og klub, fungerer som nutidens modstykke til tidligere tiders gadekær.

Projektet er et resultat af mere end fem års arbejde med planerne for områdefornyelsen. Beboere har udviklet ideer i workshops og arbejdsgrupper, og rådgivere har omsat ideerne til et praktisk gennemførligt projekt.

Aktivitetscentrum

Torvet har siddepladser som i et amfiteater,

så det kan bruges som scene. Der er også springvand, spejl bassin til vandleg og skøjtebane, petanquebaner, klatrevæg, små bakker samt et "motionspitstop" med opbevaringsbokse. Derudover er der syv overdækkede nicher ind mod Agoraen, som kan bruges til eksempelvis spillested eller torveboder.

Området er blevet et trygt og attraktivt sted at slå sig ned og samtidig et naturligt knudepunkt for områdets bløde trafik.

Med Aktivt Torv har Høje Kolstrup fået et mødested, der styrker fællesskabet i forstaden, giver mulighed for fysisk bevægelse og skaber fælles oplevelser for alle områdets beboere. Og hele området er bundet sammen af stisystemer med løbestier og forhindringsbaner.

Realdania har stor fokus på både social og sundhedsmæssig bæredygtighed og

støttede projektet med 2,7 mio. kr. Aktivt Torv har også fået støtte fra Aabenraa Kommune, Socialministeriet og Lokale- og Anlægsfonden med i alt 10,9 mio.kr.

Aktivt Torv Høje Kolstrup, 6200 Aabenraa

Den røde tråd på Fanø

Fanø ligger i et af Danmarks mest naturskønne områder, og samspillet mellem byudvikling og natur har stor betydning. Og netop i denne landskabsmæssige overgangszone, hvor by møder natur, ligger det nye Kultur- og idrætsområde på øen. Hovedideen er at udnytte de faciliteter, der allerede findes i et nyt, sammenhængende terræn, hvor eksisterende muligheder for sport bliver suppleret med nye, og hvor man styrker mulighederne for at mødes om kultur, leg og sociale aktiviteter.

Derfor har man omdannet det eksisterende, men nedslidte idrætsareal til et attraktivt område, der indbyder til fysisk aktivitet og samvær for hele øen. Det var væsentligt for Nordby og Fanø at skabe bedre forhold for de mange eksisterende idrætsgrene og samtidig udvikle et område, der inviterer de mere selvorganiserede grupper til at bruge området.

Det nye område er blevet et rekreativt bevægelseslandskab, der udfordrer en bred gruppe af brugere til fysisk udfoldelse, leg, kulturelle oplevelser og forskelligartet socialt samvær. Området mellem Nordby Skole, Fanøhallen og Skolehallen er blevet bundet sammen af nye belægnings, der skaber anderledes sammenhænge og forbindelser, nye græsvolde understreger områdets forskellige rum og funktioner, og en bugtende løbesti kæder hele området sammen.

Et væld af aktivitet

Projektet indeholder bl.a.: Street idræt, bakkelandskab, klatremøbler og trampolinlandskab, atletikbaner, cykeludfordringsbane, beachvolleybane, to scener, et friluftsbibliotek, petanquebaner, agilitybane, løbebaner og aktivitetsområder med legeredskaber, træningsredskaber mv. samt belysning af området, hvilket giver mulighed for træning og ophold hele året rundt.

Projektet udspringer af projektet 'By møder natur på Fanø' i 2008, hvor Realdania støttede Fanø Kommune i at gennemføre forundersøgelser med henblik på at tænke tilgængelighed, multifunktionalitet, læring, natur- og bygningskulturarv ind i udviklingen af lokalsamfundet. Og det understøtter Realdanias indsatsområder Sundhed og social bæredygtighed samt Yderområdernes potentiale.

Projektforslaget er blevet til i et samarbejde mellem Fanø Kommune og GHB Landskabsarkitekter, med reference til Folkeoplysningsudvalget og med input fra en lang række nuværende og fremtidige brugere af området: Boldklubberne, krocketklubben, petanqueklubben, golfklubben, hundeklubben, klubben for unicykling, Nordby Skole samt Nordby bibliotek.

Projektet modtog støtte fra Realdania, Lokale og Anlægsfonden samt Esbjerg Kommune.

En god omvej til livet

EN GOD OMVEJ er et udviklingsprojekt, der beskæftiger sig med, hvordan fysiske rammer kan skabe bedre vilkår for det aktive og sunde hverdagsliv. Vægten er lagt på leg og bevægelse i det fri, lige der hvor man bor eller færdes i det daglige. Og målet er at bane vejen til et sjovere og sundere liv.

Med EN GOD OMVEJ inviterede Realдания og Lokale og Anlægsfonden i begyndelsen af 2010 alle landets kommuner til at deltage i et udviklingsforløb, der med støtte fra de to parter handlede om at udvikle og senere realisere nogle kreative, fysiske tiltag, som kunne indbyde borgerne til leg og bevægelse.

EN GOD OMVEJ kan være "alt". Det kan være en sjov, anderledes og udfordrende løbesti, et indbydende motorikområde, en interaktiv forhindringsbane eller noget helt andet. Det vigtigste ved EN GOD OMVEJ er at få udviklet nogle nye og overraskende, kreative eksempler, som kan invitere til sund bevægelse. Eksempler som kan inspirere og kopieres af mange, og som derfor ikke

nødvendigvis kræver mange anlægskroner at realisere. Det handler om at udnytte stedets potentialer, at skabe "et sted", hvor der i dag er et "ikke-sted" – et bart græsareal, en støjvold eller lignende.

Interessen for at byde ind med EN GOD OMVEJ i et udvalgt lokalområde var overvældende. 59 kommuner tog udfordringen op og bød ind med hele 78 spændende idéer. Rigtige mange velkendte hverdagsområder var i spil og vidnede om stort potentiale i de områder, der ligger "lige udenfor døren" uden at blive brugt.

I alt ni projekter blev udvalgt af bedømmelseskomiteen og fik støtte til realisering med op til 75 pct. af anlægssummen, dog højst to mio. kr. til hvert projekt. Den samlede støtte til projekternes realisering blev godt 14 mio. kr.

I dette område har ét projekt fået støtte:

Mellem bakkedrag og dalstrøg

Mellem to større almene boligområder på Nørrekobbel i Sønderborg med henholdsvis etagebyggeri og familierækkehuse med tilsammen knap 800 lejeboliger lå der tidligere en lidt trist græsmark. Nu er den øde mark blevet omdannet til et helt nyt landskab og aktivitetsområde, der har fået navnet 'Mellem bakkedrag og dalstrøg' og er til glæde for beboerne i området – og mange andre.

En ny bakke slynger sig gennem området, så der er skabt en gryde midt i det hele. Bakken giver brugerne mange forskellige legemuligheder. Man kan rutsje, klatre, kravle, svæve og løbe på græsset eller på de redskaber, der er sat op i og omkring bakkerne.

I perioder med sne opstår der et lille kælkestadion, hvor alle kan finde en bakke med

passende hældning og længde. Den nye sti gennem området er i bogstavelig forstand 'en god omvej', da den ikke har andet formål end at lede hen til de gode oplevelser.

Gryden, der giver læ med gode muligheder for at slå sig ned, kan anvendes både som mødested og som en slags scene til kulturelle arrangementer. Hvor græsområdet tidligere blot var et sted man passerede forbi eller igennem, blev det et sted, hvor man kan møde hinanden.

Området blev indviet midt i maj 2012, og borgerne i området deltog selv aktivt i udviklingen, som blev støttet af Realdania med 540.000 kr. ud af et budget på 721.000 kr.

Mulighe Danmar

edernes rk

"Mulighedernes Danmark" er et af de fem programmer, som Realdania har som indsatsområde i de kommende år. Under programmet "Mulighedernes Danmark" ligger de to initiativer "Yderområdernes potentialer" og "Det åbne land som dobbelt ressource".

Danmarks yderområder og landdistrikter er mange steder udfordrede. Der bor færre på landet – og især erhvervsaktive, unge og børn søger mod byerne.

Realdania arbejder for, at yderområderne også i fremtiden vil være dejlige steder at bo, besøge og arbejde. Det vil kræve omstilling og nye måder at tænke på.

Derfor støtter og inspirerer vi yderområderne og landdistrikterne i deres arbejde for at skabe øget livskvalitet for borgere og besøgende. Et fokus på de stedspecifikke kvaliteter og en bæredygtig forvaltning af vores landskabs- og naturressourcer skal styrke bosætning, friluftsliv, turisme og miljø til gavn for alle.

På de næste sider kan du læse om nogle af de projekter i dette område, som er del af programmet "Mulighedernes Danmark".

Sort sol over vadehavet

Sort Sol kalder vi det, når ca. en million stærre forår og efterår udfører et fantastisk flaksende show, før de atter falder til ro i bevoksningen i Nationalpark Vadehavet. Med sine 1.459 kvadratkilometer er det langt den største nationalpark i Danmark. Parken er desuden optaget på UNESCO's verdensarvsliste.

Tidevandet pumper én milliard kubikmeter vand ind og ud af Vadehavet to gange i døgnet. Og tidevandets puls giver dermed næring til ufattelige mængder af bunddyr og fisk. Foruden tusindvis af sæler. Vadehavet er således et kæmpemæssigt spisekammer, og det har 10-12 millioner fugle fundet ud af, når de trækker mellem Afrika og Sibirien. Man mener, at Vadehavet har afgørende betydning for mindst 40 fuglearter.

Nu kan besøgende se frem til et udbygget og langt mere moderne Vadehavscenter i Vester Vedsted, hvor de vil kunne opleve

udstillinger, der bringer dem tæt på naturen og det enestående fugleliv i området.

Nyt, vovet vadehavscenter

Det nye Vadehavscenter er resultatet af projektkonkurrencen om udbygningen af centret sydvest for Ribe. 42 arkitektfirmaer deltog i prækvalifikationsrunden, fem blev udvalgt til at deltage i selve projektkonkurrencen, og til sidst udvalgte dommerkomiteen to forslag.

Vinderen blev arkitekt Dorte Mandrups forslag med en arkitektur, der er enestående og understreger Vadehavscentrets formål: At øge kendskabet til og forståelsen for marsken og Vadehavet. Det danner en fantastisk ramme for centrets fremtidige formidling, både i udstillingsdelen med varieret plads til en Vadehavsudstilling og i formidlingsdelen, hvor helt nye muligheder

åbner sig. Arkitekturen, der samtidig er ny, bæredygtig og vovet, viser, at Vadehavscentret er et formidlingscenter af fremtiden.

Efter planen åbner centret i juni 2016. Esbjerg kommune er bygherre på projektet, som indeholder 1.000 kvadratmeter udstillingsarealer, møde- og formidlingsfaciliteter, samt cafe og butik.

Det nye Vadehavscenter er gjort muligt i et samarbejde mellem Esbjerg kommune, A. P. Møller Fonden, Arbejdsmarkedets Feriefond, Friluftsrådet, Louis Petersens Legat, Augustinus fonden og Realdania, der støtter med 15 mio.kr.

Vadehavscentret
Okholmvej 5, 6760 Ribe

Strandpromenade fyldt med muligheder

Den 660 meter lange strandpromenade langs Ho Bugt fra Hjerting Badehotel og syd på mod Esbjerg giver mulighed for masser af fysisk udfoldelse, men man kan også blot slappe af, nyde udsigten over bugten og lade tankerne flyve.

Som noget helt enestående er der på stranden bygget en særlig havpool. Alle kan bruge den til at soppe, lege og svømme i - også kørestolsbrugere, der kan køre fra træpromenaden og helt ud i havpoolen, der også er åben om vinteren.

På den lange træpromenade langs stranden er der både trapper, bænke, ramper, tribuner og flere udsigtsplatforme. En af dem ligger ved Hjerting Badehotel. Platformene kan også bruges af publikum f.eks. i forbindelse med koncerter.

Udfordrer højdeskrækken

På stranden er der to beachvolleybaner. Og der er sat pæle op, der markerer fodboldmål. Der er også skabt en pæleskov med i alt 37 pæle, hvoraf seks er brugt til en række kolbøttestænger. Alt i alt er der gode muligheder for at bevæge sig og udfordre sin højdeskræk, da de højeste pæle er over fem meter.

En særlig havplatform ligger ved højvande som en flydende ø i vandet, mens den ved lavvande er et møbel på stranden, man kan bruge som henholdsvis bade- og soldæk. På den lange træpromenade er der gode udsigtspunkter med og uden bænke. Også tæt ved det nye klubhus for sejlere, surfere og vinterbadere er der en stor udsigtsplatform med bænke, og i bunden af platformen er der bådhus.

Attraktivt udflugtsmål

Det hele stod færdigt i 2011 og var blevet til i et samarbejde mellem Esbjerg Kommune og Realdania. Idéen var at skabe sammenhæng mellem vandet, stranden, vejen og de øvrige omgivelser ved Strandpromenaden i Hjerting. Og samtidig skabe et strandmiljø, der indbyder til ophold på alle tider af året, og er et attraktivt udflugtsmål for både indbyggere og turister.

For Realdania var målet at få frembragt en strandpromenade, der kan måle sig internationalt i originalitet og samtidig både være et demonstrationsprojekt og en god inspiration for andre, der søger ideer til, hvordan man tilfører det "ekstra", som forøger herlighedsværdierne i by- og naturområder.

Byer for mennesker

"Byer for mennesker" er et af de fem programmer, som er Realdanias indsatsområder i de kommende år. Under programmet "Byer for mennesker" ligger de to initiativer "Klimatilpasning i byerne" og "Udsatte boligområder i forstaden".

Byerne og deres forstæder skal hele tiden være omstillingsparate og løbende indrette sig efter nye behov, livsformer, demografiske ændringer og ikke mindst ændrede klimaforhold. Samtidig står byerne for størstedelen af den globale udledning af CO₂ og er derfor ét af de vigtigste omdrejningspunkter for bæredygtig omstilling.

Med vores initiativer ønsker vi at være med til at sikre, at klimatilpasningen giver merværdi for byerne ved at koble løsninger på klimaudfordringerne med en opkvalificering af byens rum.

Vi ønsker desuden at modarbejde social ubalance i forstaden gennem en stærk strategisk tilgang, hvor udsatte boligområder ses i sammenhæng med det omkringliggende samfund.

På de følgende sider kan du læse om nogle af de projekter i dette område, som er del af programmet "Byer for mennesker".

r sker

Pladsen der steg op fra dybet

Tidligt i 700-tallet begynder Danmarks ældste by at vokse frem som en aktiv handelsplads ved Ribe Å i det flade marskområde nær Vesterhavet. For Ribe er det. Og i Ribe, der er en af landets bedst bevarede historiske byer, ligger også landets ældste kirke - Ribe Domkirke. Sct. Ansgar fik omkring 860 lov til at bygge byens første kirke, og den nuværende er opført i perioden fra ca. 1150 til 1250 og er den eneste femskibede kirke i Danmark.

Gadenettet omkring Domkirken i byens midte er stort set uændret siden middelalderen, og mange af byens historiske huse og anlæg er fint bevarede.

Et naturligt samlingssted

Derimod bar selve den 7.000 kvadratmeter store domkirkeplads tydeligt præg af bilernes indtog og var nærmest "sunket" i jorden. Men i et partnerskab mellem Esbjerg kommune og Realdania er pladsen rundt om Ribe Domkirke blevet renoveret

og omdannet til et smukt og aktivt byrum. Domkirken er så at sige blevet trukket op fra fordybningen, og kirkens gulv breder sig rent bogstaveligt ud over hele kirkepladsen, der er bragt i niveau med resten af byen og igen blevet et naturligt samlingssted for byens borgere og de mange besøgende.

I forbindelse med renoveringen har arkæologer fra Sydvestjyske Museer gjort en række markante fund. Det mest interessante er en vikingegravplads fra 800-tallet, der viser, at vi er blevet kristne cirka 100 år tidligere end oprindeligt antaget. Arbejdet med renoveringen begyndte i 2008 og var færdigt midt i 2013. Realdania har bidraget med 34 mio.kr. og Esbjerg Kommune med 11 mio.kr.

Endnu en pragtbygning

Med opførelsen af Kannikegården på domkirkepladsen overfor domkirken, hvor den nedbrændte Lindegård tidligere lå, bliver byrummet gjort helt færdigt, og byen

får tilført endnu en pragtbygning tegnet af, Lundgaard og Tranberg Arkitekter.

Samtidig sikrer Realdania, at den fredede ruin under Kannikegården bliver integreret i et glasinddækket uderum i gårdens stueetage, der sammen med bygningens øvrige udearealer bliver en del af et offentligt tilgængeligt område. Der bliver desuden mulighed for at komme ind til selve ruinen ledsaget af guider.

Landgangen binder by og havn sammen

Esbjerg Havn er en af Danmarks største, og den har altid haft stor betydning for byens liv og udvikling. Tidligere som stor fiskerihavn og i de seneste årtier som centrum for aktiviteterne i Nordsøen i forbindelse med efterforskning og udvinding af olie og gas samt hele vindmølleindustrien.

Det gamle havneområde skal omdannes til et helt nyt byområde, og derfor skal en ny stibro fra Havnegade og den nye Klevesti til Dokhavnen forbinde Esbjerg by og havn. Samtidig skal broen fungere som et udsigtspunkt og et markant og synligt fikspunkt. På den måde bliver den oprindelige fysiske og mentale sammenkobling mellem Esbjerg Havn og Esbjerg by genskabt, samtidig med at man værner om de visuelle forbindelser til havet.

Bedre trafikale forhold

Det har stor betydning for Esbjerg Havn og Esbjerg By at få løst de trafikale forhold for fodgængere og cyklister mellem byen og Dokhavns-området på en måde der på én gang er velfungerende og samtidig tilføjer stedet høj kvalitet.

Landgangsprojektet er blot et af 10 projekter i kommunens plan for at skabe bedre sammenhæng mellem havn og by. En ny, flot havnepromenade og en helt ny lystbådehavn med et stort rekreativt område og en kunstigt anlagt badestrand er nogle af de mange andre projekter, som bliver til virkelighed.

Færdig medio 2016

De 10 forskellige projekter vil forandre oplevelsen af havn og by for altid. Erhvervslivet - herunder offshore- og vindmølleindustrien - vil få endnu bedre vilkår, samtidig med at den nordlige del af havnen bliver gjort tilgængelig for kommunens borgere og gæster udefra.

Landgangsprojektet med den nye stibro, der kommer til at koste 21 mio. kr., ventes at stå færdigt medio 2016. Det bliver realiseret med bidrag fra forskellige partnere i projektet herunder med syv mio. kr. fra Realdania.

Det gode boligliv

Realdania gik i 2011 sammen med Almen-Net og Boligselskabernes Landsforening om en kampagne, der skulle bidrage til at nytænke de fysiske rammer for det sociale liv i almene boligbebyggelser.

Realdania har afsat 100 mio. kr. til kampagnen, hvor ildsjæle, beboere, beboergrupper og boligafdelinger i de mange almene bebyggelser kan være med at vise nye veje til et godt boligliv.

Kampagnen sætter bl.a. fokus på:

- Gode fællesfaciliteter til alle beboere – både aldersmæssigt, socialt og etnisk.
- En bedre kobling mellem de almene boligområder og de byområder, der ligger uden om.
- En opgradering af udendørsarealerne, så de i højere grad indbyder til bevægelse, ophold og fællesskab.
- Nye funktioner til de mindre indkøbs- og lokalcentre, f.eks. motions- og foreningslokaler eller lokale hjemmearbejdspladser.

Der er uddelt støtte til i alt 71 projekter af forskelligt omfang:

- "Projektudviklingsstøtte" som afsæt for en evt. efterfølgende fysisk realisering.
- "Den specielle idé" som er mindre projekter, der f.eks. kan være sat i gang af lokale ildsjæle.
- "Demonstrationsprojekter", der er større projekter, hvor kommune eller boligorganisation selv bidrager med 50 procent af finansieringen.

I dette område har to projekter fået støtte:

- Livet omkring tørrestativerne i en andelsboligforening i Esbjerg samt
- Stenbjergparken i Sønderborg

Fra tørresnor til hængekøje

I Arbejdernes Boligforening, Afd. 1 i Esbjerg er afdelingens tre gårdrum blevet bundet sammen af en ny snoet sti, som giver varierede oplevelser, når man bevæger sig rundt på den gennem hele afdelingen.

Før man gik i gang med projektet, var der store beplantninger med buske mellem de belagte arealer samt langs facaderne og græsplænerne. Det delte området op, og gav et lidt afvisende og tillukket udtryk. Nu er der skabt åbne, attraktive omgivelser, der inviterer beboerne til ophold og samvær.

Afdelingens beboere har været aktivt inddraget i planlægningen af projektet, og der er i dag væsentligt flere beboere, der bruger fællesarealerne til leg, gåture og ophold.

Særlig fokus på nytænkning har tørrepladserne fået. De har fået nye, attraktive funkti-

oner, der fremmer ophold og samvær. 30 af gårdens tørrestativer er blevet ændret, så de fungerer med helt andre funktioner. Der er monteret sofagynge, teltstativ, hængekøje, mål (net til boldspil for de små), læskærme, planteespalier, tovgynge, lærred til uden-dørs bio og meget mere.

Mikrohaver

Der er også etableret nye mikrohaver, som beboerne har ansvaret for at tilplante, passe og pleje, og som skaber et udvidet ejerskab og et grundlag for at lære noget om dyrkning af planter.

De nye funktioner skaber attraktive samlingspunkter til leg og socialt samvær for beboerne - på tværs af alder. Beboerne siger selv, at der er blevet meget mere liv i gården, de går ture for at se på de forskellige mikrohaver, og de hygger sig på opholdspladserne.

Den frodige, mangfoldige og 'vildere beplantning' fremmer biodiversiteten med

flere insekter og fugle, hvilket også er en mærkbar kvalitet i projektet.

Før omlægningen var driften af fællesområderne en stor post på afdelingens driftsbudget. Den nye indretning af arealerne har medført en enklere og billigere drift, så der årligt frigøres midler til en fortsat udvikling af konceptet med nytænkning af tørrestativernes anvendelse.

Realdania har støttet projektet med 498.000 kr.

**Arbejdernes Boligforening
Kirkegade, 6700 Esbjerg**

De voksnes park i parken

Det begyndte med den gode idé på beboermødet, fortsatte med idéudvikling og beboerworkshop, og nu er "parken i parken" – nemlig Stenbjergparken i Sønderborg - ved at tage form.

Idéen var, at man i det store boligområde også skulle skabe nogle gode rammer for de voksne beboere. Der var allerede et aktivitetsareal til børn og unge, men hvad med forældregenerationen og de ældre?

Derfor gik man i gang med at skabe nogle udearealer, der er attraktive og, som kan tiltrække de voksne beboere og favne lokalområdets mangfoldighed. Et sted, der giver plads til organiserede fælles aktiviteter såsom fællesspisning og koncerter og til mere uorganiseret samvær, hvor man kan møde hinanden i mindre grupper.

Formålet er at fremme og understøtte de voksnes muligheder for at mødes både formelt og uformelt og på den måde styrke fællesskabet og gøre lokalområdet mere attraktivt for borgerne.

Projektet er forankret i boligadministrationen med tegnestuen GBL, gruppen for by & landskabsplanlægning som teknisk rådgiver.

Realdania støtter projektet med 500.000 kr.

**Stenbjergparken
6400 Sønderborg**

Den levende bygning

Levende Bygningsarv

"Den levende bygningsarv" er et af de fem programmer, som er Realdanias indsatsområder i de kommende år. Under programmet "Den levende bygningsarv" ligger de to initiativer "Fremtidens herregård" og "Bygningsarven i landdistrikterne".

Samfundet er i konstant udvikling, og det betyder, at bygninger og bevaingsværdige miljøer mister deres oprindelige funktioner og skal transformeres for at overleve. Derfor ligger der en stor og kompleks opgave i at sikre bygningsarven. Dertil kommer, at det ofte er vanskeligt og koster mange penge at vedligeholde den.

Vi vil aktivere den bedste del af vores fælles bygningsarv, så den kan følge med tidens udvikling og øge borgernes livskvalitet. En levende bygningsarv med nutidssvarende funktioner kan bidrage til at fastholde identitet og tilhørsforhold i et moderne samfund og samtidig være med til at skabe smukke og oplevelsesrige rammer for danskernes daglige liv.

På de følgende sider kan du læse om nogle af de projekter i dette område, som er del af programmet "Den levende bygningsarv".

Den 200 år gamle kroggård fik nyt liv

Jollmands Gaard er den ældste af gårdene i landsbyen Holm uden for Nordborg på Als. Bygningen, og den slægt der har boet på gården, kan føres tilbage til 1700 tallet. Af kirkebogen kan man se, at den er gået i arv fra far til søn gennem 10 generationer.

Der er tale om en såkaldt kroggård. Det vil sige, at den dominerende hovedlænge har fået tilføjet en vinkel eller "krog" af loer og lader. Bygningen har i sin grundplan ganske enkelt form som en fiskekrog.

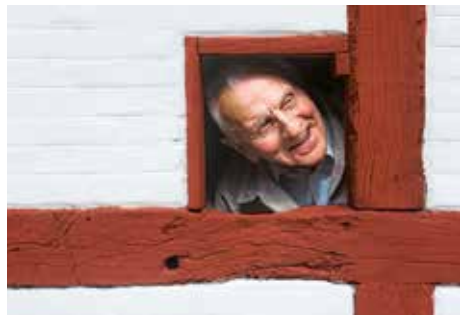
For få år siden var den 200 år gamle gård ved at styrte sammen, men siden har den fået en lys fremtid som lokalt aktivitetssted. Efter otte års omfattende arbejde med at restaurere først stuehus og siden stalde,

loer, gulve, brolægning, tagværk og stråtag, stod bygningerne færdige i foråret 2011 - i samme krogede skikkelse som i 1790.

Jollmands Gaard fungerer i dag som formidlingscenter. Det bliver drevet af den gruppe frivillige ildsjæle, der også har etableret Fonden Jollmands Gaard, og som gennem deres ihærdige indsats siden 2001 er gårdens egentlige redningsfolk.

Kritisk tilstand

Det sjældne gårdanlæg er et af de få eksempler på alsisk byggestil fra omkring år 1800, der er tilbage, og derfor blev det i 2002 fredet af Kulturarvsstyrelsen. Karakteristisk for de alsiske gårde er bl.a., at der er

brugt rigeligt med tømmer, og at de buede skræstivere, der indgår i bindingsværket, oftest er malet røde.

Realdania støttede arbejdet med restaureringen af Jollmands Gård med godt fire mio. kr. for at være med til at sikre et stykke dansk kulturhistorie for fremtidige generationer.

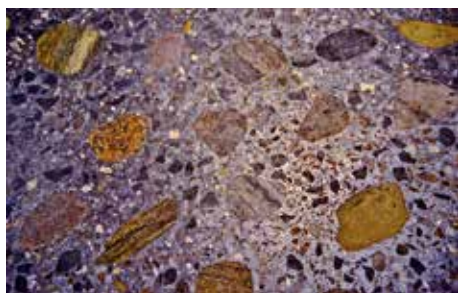
Åbningen af den fredede gård giver de besøgende mulighed for at lære Als' ældre landbokultur at kende, og den restaurerede gård huser desuden nogle af de mange private sønderjyske samlinger, som man har ønsket at samle på få centrale steder.

Jollmands Gaard
Møllegade 15, 6430 Nordborg

Attraktionen ved Møgeltønder

Møgeltønderhus i den hyggelige lille sønderjyske by Møgeltønder, har ligget på samme sted i omkring 800 år, nemlig siden engang i 1230'erne. I dag er det bedre kendt under navnet Schackenborg Gods. Møgeltønder er med sine omkring 1.000 indbyggere en by med stolte historiske

traditioner. Bl.a. var det her, på markerne nær byen, at Guldhornene blev fundet i henholdsvis 1639 og 1734.

På kanten til Møgeltønder by og i umiddelbar nærhed af Sønderhaven på Schackenborg Gods ligger den historiske lade – Slotfelt. Slotfelt har tidligere fungeret som en af godsets driftsbygninger, men efter en nænsom restaurering og nyindretning blev laden i 2011 gjort til centrum for formidling af egnens historie, kunst og kultur. Hermed fik Tønder Kommune og hele regionen et nyt kultur- og oplevelsescenter, hvor både Danmarks og grænselandets historie er gjort levende med vægten lagt på Guldhornene, Møgeltønder, Schackenborg og marsken. Bl.a. kan man opleve Guldhornene i en helt speciel udgave via moderne teknik.

Sikret mod ny Bodil

Derudover danner Slotfelt ramme om kunstnerisk udfoldelse og en række kulturelle aktiviteter, som musik, sang, ballet og dans. Der kan også holdes skiftende udstillinger og specialarrangementer for både turister og lokale. Den gamle lade er et fint eksempel på, hvordan en bevaringsværdig nedlagt landbrugsbygning kan genanvendes til nye formål, der respekterer bygningens kulturelle og arkitektoniske værdi.

Den 30 meter lange, 13 meter brede og 12 meter høje bygning er en speciel, stråækt lade fra 1870'erne. Den særlige trækonstruktion giver bygningen en "katedral-lignende" karakter. Og til gulvet i laden er der skabt en særlig Møgeltønder terrazzo. Skolebørn fra området har været med til at samle og udvælge marksten, der er skåret til, før de er lagt ned i en kæmpe mosaik.

Slotfelt blev imidlertid voldsomt beskadiget under stormen "Bodil" i 2013 og blev derfor lukket for publikum. Realdania

støttede herefter de tekniske undersøgelser af, hvordan man kunne stormsikre bygningen for fremtiden.

Laden genåbnede som formidlingscenter i juli 2015.

Gennem arbejdet med stormsikringen, som blev løst med indvendig wireafstivning, høstede man erfaring og viden om, hvordan man tilpasser historiske bygninger til klimaforandringerne. Projektet er dermed et supplement til Realdanias øvrige arbejde med klimatilpasning, som blandt andet også handler om at finde løsninger, der sikrer byerne mod øgede vandmængder.

Slotfelt
Slotfeltvej 4, 6270 Tønder

Nyt liv til Brummers Gaard

Brummers Gaard ligger lige midt i landsbyen på den lille ø Aarø i Lillebælt og består af stuehus og tre stråtækte længer. Det 13 fag lange stuehus fra 1868 er fredet og et smukt eksempel på, hvordan datidens velhaven-de bonde i denne del af landet byggede til sig selv. Gården har sit navn efter den sidste ejer, Knud Brummer, der døde i 1996.

Men som så mange andre landbrugsbygninger i Danmark, var Brummers

Gaard, efterhånden ubrugelig til moderne landbrugsdrift og dermed overflødig. Befolkningstallet på øen dalede, der er ingen købmand og ingen spisesteder i byen. Og Brummers gård, som kunne være et kulturelt samlingspunkt, forfaldt mere og mere.

I midten af 2000 udarbejdede Aarø Beboerforening imidlertid en visions- og udviklingsplan for vækst og udvikling på øen. Og gårdens nuværende ejere gik i gang med

at genoprette gården. Tre ferielejligheder i den tidligere staldlænge mod øst blev sat i stand og ombygget til helårsbeboelse, andre er allerede udlejet til helårsbeboelse, og der er stor interesse for at leje sig ind i stuehusets lejligheder.

Fra ruin til turistattraktion

I østfløjen er der indrettet café og spisested. Bulladen fra ca. 1650, som blev flyttet fra Haderslev som gave til Aarø år 2000 og opført som den vestlige længe, er ligeledes fredet. Den skal anvendes til sommerfester og andre arrangementer.

Således er Brummers Gaard blevet forvandlet fra ruin til turistattraktion. Realdania støttede den udvendige renovering af det fredede stuehus bl.a. med nyt stråtag, restaurering af facadevinduer, døre og opretning af granittrapper samt retablering af pigstensbelægning.

Den almindelige affolkning af de danske småøer undgik Aarø takket være dels den korte afstand til fastlandet, dels den hyppige færgeforbindelse. I dag har øen, der er på ca. 5,7 kvadratkilometer, et stabilt befolkningstal på knap 200.

Naturen spiller en stor rolle for øen. Vildtreservatet - Aarø Kalv - er på ca. 30 ha. Her yngler vadefugle som vibe, strandskade, rødben, klyde og stor præstekrave samt andefugle som skeand, gråand, krikand og edderfugle. Brummers Gaard modtog i 2010 Iværksætterprisen indstiftet af Haderslev by og i 2012 Haderslev Bybevarings-Forenings Restaureringspris.

Brummers Gård
Aarø 145, 6100 Haderslev

Den gamle mølle fik ny hat

Den gamle, fredede Jels Mølle er et markant vartegn midt i landsbyen Jels i Vejen Kommune og lige ved Hærvejen og Pilgrimsruten. Det er en vindmølle af hollandsk type med galleri bygget i 1859. Undermølle og overmølle er grundmuret og kalket hvid. Hatten er løgformet, vingerne er til sejl, og møllen kræjes [drejes] manuelt fra galleriet.

I årtier var det en driftig kornmølle, der gjorde stor gavn på egnen, men efterhånden blev den overhalet af de mere moderne kornmøller. I 1956 blev møllen købt af Foreningen til bevarelse af Jels Mølle. Og siden har foreningens bestyrelse og medlemmer sørget for at bevare dette kulturminde for eftertiden. Flere end 60 af medlemmerne er desuden med i et af de 10 møllevinge-drejelaug, der er forpligtede til at møde hver tiende uge og dermed sørge for, at vingerne kører rundt mindst én gang om ugen.

Møllen er i meget fin stand og er som museum åben i turistbureauets åbningstid. Det gamle magasin huser Jels Turistbureau, medens den tidligere lejlighed er kontor og mødelokaler for turistforeningen og Jels Vikingspil.

Nye spån på hatten

Møllens hat blev i 1977 beklædt med nye egespån. Men med årene blev der udvasket

en del garvesyre fra disse egespån, hvilket bevirkede, at møllens krop blev misfarvet. I 2006 begyndte taget tillige at blive utæt.

Da Jels Mølle er fredet, besøgte Kulturarvstyrelsen møllen, hvorefter det blev besluttet, at der skulle nye spån på hatten. Det ville være en bekostelig affære for Foreningen til bevarelse af Jels Mølle og dens ca. 250 medlemmer, som med deres kontingent bidrager til den nødvendige økonomi til vedligeholdelsen.

Kulturarvstyrelsen og Realdania støttede projektet med hver 50 procent af det samlede budget på knap 400.000 kr.

Jels Mølle 6630 Rødding

Nu kan snæblen vandre igen

Nørholm Vandmølle ligger smukt ved Varde å ca. 10 kilometer nord for Varde og er 'nabo' til godset Nørholm. Møllen har altid været tilknyttet godset, som i middelalderen var et befæstet borganlæg. Sammen med borgen nævnes møllen første gang i 1406. Og det har været en travl mølle - den største i det daværende Ribe amt. Foruden herregården malede den korn for 215 gårde og 41 huse, som dækkede et område på 6.593 tdr. land.

De nuværende bygninger, der er fra slutningen af 1700-tallet, er fredede. I 1916 blev der monteret en turbine, som i mange år trak en generator, der leverede strøm til borgerne i Thorstrup og omegn. Der har desuden i en periode været en smedje og et bageri knyttet til vandmøllen. Men da man under 2. Verdenskrig udvidede Karlsgårde vandkraftstation, blev Nørholm Vandmølle taget ud af brug.

Fredet fisk

I 2008 blev der sat en gennemgribende restaurering i gang, bl.a. blev de gamle tavler taget ned og bindingsværket muret op på ny med specialfremstillede gule sten. Men det nye stemmewærk, der blev etableret i 2009, viste sig ikke at tilgodese den lille fredede laksefisk snæblen, der lever i vadehavet og gyder i de sydvestjyske vandløb.

Derfor søgte man støtte til en regulering af møllekanalen og etablering af nyt stemmewærk med opstemning af møllekanalen. Det vil gøre det muligt at sikre snæblens vandring opstrøms og samtidig sikre demonstrationskørsel af vandmøllen.

Væsentlig turistattraktion

Realdania har valgt at støtte mølle-projektet bl.a. fordi den mønsterværdigt restaurerede vandmølle er en væsentlig turistattraktion. Det nye projekt vil gøre det muligt for de lokale ildsjæle at tage møllen i drift ved

etablering af stemmewærk og dermed understøtte den del af forretningskonceptet, der bygger på stedet som turismemål og dermed indgå i helheden omkring Nørholm Gods.

Møllen ejes af Godset Nørholm, drives af Nørholm Vandmøllelaug og har hvert år mange tusinde besøgende. Nørholm Gods indgår i Realdanias kampagne Fremtidens Herregård, og har modtaget to mio. kr. i støtte til et projekt til nyindretning af en fredet driftsbygning til nyt formål.

På side 64 kan du læse om istandsættelsen af Nørholm Gods.

Nørholm Vandmølle
Stokkebrovej 3, 6800 Varde

De jyske københavner- plantager

Omkring år 1900 anlagde velhavende mennesker en række plantager på den jyske hede. Sammen med Hedeselskabet ville de gøre en indsats for fædrelandet, skabe nye arbejdspladser, ændre kulturlandskabet og give sig selv en række herlighedsværdier.

Det blev til de såkaldte københavner-plantager. Baldersbæk Plantage i Vejen Kommune er en af disse og en af de få, som er åben for offentligheden. Men lystanlægget var så slidt, at lokale ildsjæle fra "Foreningen til bevarelse og formidling af natur- og

kulturmiljøet i de danske skove" gik i aktion. I dag er historien om, hvordan de velhavende københavnere, der stod for opdyrkning af hedelandskabet til kulturlandskab, bosatte sig, ukendt for de fleste. I det konkrete projekt med udgangspunkt i lystskoven i Baldersbæk, vil man, i samarbejde med DR, sikre og udbrede en ukendt del af Danmarkshistorien.

Idémanden Dalgas

Ideen kom fra Hedeselskabets grundlægger Enrico Dalgas, som kom i kontakt med en række nyrige købmænd og grossererere i København. Og de finansierede foretagendet, herunder anlæggelsen af plantager og opførelsen af palælige plantørgårde - ofte med Hack Kampmann som arkitekt. Tidens kunstnere, bl.a. Joachim Skovgaard, Bindesbøll, Anders Bundgaard og Krøyer, udsmykkede haver og jagtgårde

Store dele af plantagerne er i dag fredede. Tilsammen udgør de et stykke afvekslende natur med smukke landsteder og parker omgivet af et godt jagtterræn. Overalt i

plantagerne støder man på monumenter for plantagernes grundlæggere, og midt i plantagerne ligger ejernes landstæder som små slotte eller jagtgårde, omgivet af store haveanlæg, der flere steder minder om 1700-1800-tallets herregårdsparker i fransk og engelsk havestil.

Projektet bliver gennemført med rådgivning fra Kirsten Lund Andersen, som bl.a. har stået for flere af Realdania succesrige arbejder med herregårdshaver. Projektet løftes af lokale foreninger og ildsjæle med god forankring i lokalsamfundet samt områdets lokalråd og museer, der har fået støtte fra mange sider, heriblandt Realdania, 15. juni fonden, Naturstyrelsen, LAG-midler fra Vejen samt fra Billund og Varde kommuner, som tilsammen har ydet et bidrag på tre mio. kr.

Baldersbæk Plantage
Baldersbækvej 33, 6682 Hovborg

Husmandsstedet hvor fortid møder nutid

I 2010 solgte den 104-årige Christian Mink sin ejendom på Skovbøllingvej nær Haderslev til Realdania Byg. Der er tale om et statshusmandsbrug, og Christian Mink var ikke alene byggherre, han stod selv for en god del af byggearbejdet, da bygningerne blev opført i 1934.

Realdania Byg købte stedet for at bevare denne kulturhistoriske tidslomme for eftertiden. Den er et arkitektonisk vidnesbyrd om en svunden tid og et andet liv. Huset rummer fortællingen om jævne menneskers tilværelse på landet, statslige visioner og personlige drømme om et bedre liv. Det hele er utrolig velbevaret og giver dermed

en enestående mulighed for at komme helt tæt på fortiden.

Målet med den efterfølgende restaurering var ikke blot at fastholde statshusmandsbruget som type både arkitektonisk og kulturhistorisk, men også at vise, hvordan man kan skabe en balance mellem bevaring og moderne komfortkrav for på den måde at fremtidssikre huset og den kulturarv, det repræsenterer.

Moderne bolig

Samtidig skulle en moderne familie kunne bo i huset. Derfor er der bl.a. foretaget en række energimæssige forbedringer, men de er udført på en sådan måde, at oplevelsen af stedet bliver så autentisk som muligt. Gård- og haveareal er blevet genskabt, som det oprindeligt var med både pryd-, nytte- og frugthave, og der er mulighed for at have nogle få dyr i stalden. Det er et fint eksempel på 'den danske bondehave', hvor hovedvægten var lagt på selvforsyning til egen husholdning, og - om muligt - som et supplement salg på det lokale torv. I selve huset er de oprindelige farver og overflader bibeholdt, men køkkenet er ble-

vet forsynet med et moderne komfur og køkkenbord, udført af en snedker i traditionel stil. Badeværelset i bryggerset er ligeledes blevet opgraderet og moderniseret.

Statshusmandsbrug var mindre landbrug, der blev oprettet med forskellige former for statslig støtte i første halvdel af 1900-tallet. Vedtagelsen af husmandsloven af 1899 gjorde det muligt for landmænd at optage et statslån til køb af 4-8 tønder land landbrugsjord. Ca. 20.000 landbrug blev oprettet på denne måde, men på grund af brugenes ringe størrelse måtte husmændene ofte have anden beskæftigelse ved siden af for at kunne forsørge familien.

Elværket der blev oplevelsescenter

Lydum Mølle er en vandmølle, der kan spores helt tilbage til 1300-tallet, hvor man begyndte at udnytte vandkraften til at male korn. Den ligger i det lille Lydum Sogn nord for Varde i Vestjylland.

Da industrialiseringen holdt sit indtog, blev Lydum Mølle, ligesom mange andre af landets kornvandmøller, omdannet til elektricitetsværk, og i 1903 - til en bryllupsfest - kunne man for første gang tænde det elektriske lys i møllen.

En imponerende el-tavle med lange rækker af afbrydere, visere og målere vidner

stadig om, at Lydum Mølle har en fortid som center for strømforsyningen til beboerne i Lydum Sogn og nærmeste omegn.

Vandkraft til korn og el

Men generatorerne i Lydum Mølle er for længst slukket, og møllen overtaget af en gruppe lokale ildsjæle samlet i Foreningen Lydum Mølle. De fører møllen videre som et oplevelsescenter, der formidler dagligdagen, som den så ud på et jævnstrømsværk i 1950-1960'erne. Samtidig danner møllen udgangspunkt for udflugter og friluft aktiviteter i det smukke landskab langs Lydum Å.

Der er anlagt en lille havn i åen samt et shelter til overnattende. Desuden er den gamle mølledam lige øst for møllen renset op, og der er skabt fri passage for fisk i det nye åløb. Der er også vand i "Møllensøen" til lejlighedsvis drift af turbinerne, så stedet reelt er i drift og "levende".

Vandkraftens periode

Realdania har bidraget til projektet for at støtte det store arbejde, de lokale kræfter har lagt og stadig lægger i bevarelsen, og fordi det bidrager til at formidle de kulturværdier bygningerne rummer. Samtidig er der skabt nyt liv og bæredygtige aktiviteter i og omkring en nedlagt, historisk industribygning.

Renoveringen har dels sikret bygningerne mod uoprettelig skade, dels bevaret og fremhævet de spor, forskellige tidsperioder

og funktioner har afsat på mølleanlægget – spor der fortæller om en lang periode i den lokale industrihistorie, og om hvordan vandkraften i århundreder er blevet brugt som ressource, først til at male korn – siden til at fremstille elektricitet.

Det samlede "Projekt Lydum Mølle – natur og kulturmiljø" er resultatet af et professionelt udredningsarbejde, der blev gennemført i 2005 og 2006 med støtte fra Realdania, som herefter bevilgede yderligere fire mio. kr. til at gennemføre en del af projektet – herunder renovering af tag og facader på selve møllebygningen, stuehuset og foderstofbygningen.

Lydum Mølle
Gestvej 20, 6830 Nørre Nebel

Høkerhandelen i Sønderho

I 1995 erhvervede Fonden Gamle Sønderho "Lorenzens butik", der er optaget på listen over bevaringsværdige huse. Ejendommen, der er opført 1887, husede tidligere en høkerhandel og ligger midt i Sønderho på Fanø.

Ejendommen fungerer i dag som et videns- og formidlingscenter for Sønderhos kultur og miljø, og i den østre ende af bygningen har Fonden Gamle Sønderho sin butik og et

udstillingslokale for fondens enestående samling af folkedragter.

Siden overtagelsen af ejendommen har fonden løbende foretaget vedligeholdelse, men gamle ejendomme er "dyre i drift". Realdania har støttet en fortsat renovering af det spændende hus med knap 500.000 kr. for at være med til at sikre en del af Sønderhos gamle kulturmiljø og samtidig fremme en interessant anvendelse af den

gamle bygning, hvor der sker en formidling af både bygningens og handelsvirksomhedens historie.

Danmarks ældste

Det hele begyndte i 1928 da en gruppe sommergæster og sønderhøninger besluttede, at de ville arbejde aktivt for at bevare det gamle Sønderho. Og derfor stiftede de Fonden Gamle Sønderho, som er Danmarks ældste bevaringsfond.

Fondens formål er at medvirke aktivt med at bevare af Fanøs kultur og miljø, dog specielt Sønderho by. Det sker bl.a. ved at drive museerne Hannes Hus, Sønderho Mølle, Brandmuseet og Redningsstationen, samt ved at samle, registrere og formidle viden om metoder, materialer og menneskelige udtryksformer, der har betydning for fondens formål.

Lorenzens butik

Nord Land 2, Sønderho, 6720 Fanø

Arresten som byens mødested

I 2010 overtog Realdanias datterselskab Realdania Byg Esbjerg Ting- og Arresthus, der ligger på byens torv nærmere bestemt i det nordvestlige hjørne. Det markante bygningsværk består af to bygninger, der begge er fredede. Selve tinghuset ligger ud mod torvet, mens arresthuset har adresse i Danmarksgade. Og arkitekturen viser klart, at vi her har Byens Hus nummer et.

Det blev opført i 1892 af arkitekt H.C. Amberg, og er fyldt med hjørner og kroge, trappetårne, tårn og spir, udskud, kviste, udkragninger, gesimser, kamtakker og nicher.

Realdania Byg købte ejendommen for at sikre husets arkitektoniske og kulturhistoriske værdier for eftertiden, og for at bygningens funktion som Byens Hus kan fortsætte og udbygges. Huset er lejet ud til bl.a. turistkontoret og nærpoltiet og kan bruges af organisationer til møder, receptioner, mindre konferencer og udstillinger.

Da Realdania Byg overtog ejendommen, stod Tinghuset ganske velholdt efter en stor restaurering i år 2000. Til gengæld havde arresten ikke været brugt siden 1947.

Tinghuset har gennemgået en lettere restaurering og genopfriskning af alle overflader også udvendigt, hvor ødelagt materiale er blevet udskiftet. Gården, der desuden har fået ny belægning og beplantning, har også fået endnu en port, der for alvor åbner gården for borgere og besøgende.

Omdannelsen af arresten har været en balancegang mellem at holde fast i stemningen og de mange originale detaljer og samtidig skabe brugbare rum. Enkelte steder er vægge gennembrudt for at skabe større rum med mere dagslys, men udført så den originale struktur er synlig, og råheden fastholdt.

Huset indeholder i dag funktioner, der støtter byens unge, både generelt og specielt i forhold til bymidten. Det gælder klubfunktioner, SSP-arbejde, forebyggelseskonsulenter og base for Natteravnene i Esbjerg. Gårdrummet er et offentligt byrum, der støtter de aktiviteter, der er placeret i Tinghuset og Arresten.

Sammen med banegården – opført 1902-04 af arkitekt Heinrich Wenck – og Esbjerg

Posthus, som blev opført 1907-08 af arkitekt Ulrik Plesner, er Ting- og Arresthuset et af de oprindelige bygningsmæssige vidnesbyrd om Esbjerg bys historie og vækst som en af landets yngre købstæder. Esbjerg by blev etableret på "bar mark" i forbindelse med bygningen af statshavnen i årene fra 1868.

**Esbjerg Ting- og Arresthus
Skolegade 33, 6700 Esbjerg**

Salmedigterens bolig i Ribe

Det Taarnborg, vi kender i dag, er opført i perioden 1570-80 af ritmester Josua von Qualen. Og den dag i dag knejser Taarnborgs røde murstensfacader stadig stejlt over den smalle Puggaardsgade - kun få hundrede meter fra Ribe Domkirke. Den fredede bygning er et af landets bedst bevarede renæssancehuse og har været residens for en lang række biskoper, heriblandt den kendte salmedigter H.A. Brorson, som boede her i perioden 1741-1764.

I 1902-1907 gennemførte professor H.C. Amberg en omfattende restaurering, rekonstruktion og delvis tilbageførsel af bygningens facader, etageplaner og interiør. Amberg stod senere bag restaureringen af Ribe Domkirke, ligesom han er ophavsmand til Esbjerg Råd-, Ting- og Arresthus, der er ejet af Realdanias datterselskab Realdania Byg.

Taarnborg
Puggaardsgade 3, 6760 Ribe

Brorson-center

I 2003-04 blev der med støtte fra blandt andet Ny Carlsbergfondet og Kulturarvsstyrelsen gennemført en gennemgribende restaurering af Taarnborg. Realdanias datterselskab Realdania Byg erhvervede bygningen i 2008 for at sikre en økonomisk bæredygtig drift af ejendommen i fremtiden. Erhvervelsen havde også til formål at sikre en bevaring af de store arkitektoniske

og væsentlige kulturhistoriske værdier, som den smukke renæssancebygning repræsenterer.

Taarnborg huser i dag et Brorson-center drevet af Taarnborgfondet, der lejer ejendommen. Gennem foredrag, udgivelser, seminarer og andre aktiviteter arbejder præsteparret Bente og Torben Bramming gennem Taarnborgfondet for at udbrede kendskabet til Taarnborg, Brorson og Ribes historie.

Ildsjælekampagnen

Realdania har sat særligt fokus på de ildsjæle, der hver dag lægger tusindvis af timer i frivilligt arbejde i det byggede miljø. En kampagne til 30 mio. kr. har hjulpet landets ildsjæle med at gøre deres ideer til virkelighed. Kampagnen blev sat i gang i september 2011 med en opfordring til alle landets ildsjæle om at søge støtte til netop deres projekt. For dem er det lysten, der driver engagementet, og de er villige til at investere masser af kræfter og hjerteblod i lokalsamfundets tjeneste.

Målet med kampagnen var – ved hjælp af inspiration, netværk og økonomisk støtte – at hjælpe ildsjælene med at skabe livskvalitet i det byggede miljø. Det er sket gennem:

- Netværk, bl.a. hjemmesiden www.byggerietsildsjaele.dk og en Facebook-gruppe, hvor ildsjæle og deres samarbejdspartnere kan gå i dialog og følge med i kampagnens udvikling.
- Inspirationsmøder, en årlig 'Ildsjæle-nes Dag', en studiemesse for ildsjæle, diverse kurser og andre tiltag.
- Økonomisk støtte til udvikling og realisering af op til 50 projekter.

Realdania har modtaget mange hundrede ansøgninger, og 70 projekter har modtaget støtte. I udvælgelsen er der lagt vægt på at støtte originale idéer, der bygger på frivillighed og bliver udført til gavn for de lokalmiljøer, ildsjælene er en del af, for an-

dre borgere og selvfølgelig for ildsjælene selv.

Kampagnen fortsætter nu under navnet Underværker.

Læs mere på:

www.underværker.dk
og
www.byggerietsildsjaele.dk

Blandt de udvalgte projekter finder vi seks i dette område:

Fra vandtårn til fyrtårn

Godt 600 meter fra Vesterhavet i Nationalpark Vadehavet ligger byen Højer med sine 1400 indbyggere. Mod syd strækker det flade marsklandskab sig så langt øjet rækker. Og som så mange andre byer har Højer et bevaringsværdigt vandtårn, der ikke længere er i brug. Men fra tårnet er der en fantastisk udsigt over marsken, digerne og byen.

Imidlertid var tårnet i fare for at forfalde, indtil en gruppe ildsjæle i Højer Lokalråd greb ind for at sikre det. Tårnet, der er fra 1934 og et symbol på en samfundsudvikling, der kom hele byen til gode på et tidspunkt, hvor rinden-de vand var en luksus, er blevet bygget om til nye formål og bliver dermed et aktiv til fælles bedste for hele byen og ikke mindst turisterne i området.

Projektet består af en ny flot vindeltrappe og en udsigtsbalkon, der giver mulighed for at gå hele vejen rundt og se byen, landskabet og vadehavet i klart vejr. Murværket er gået efter, nye døre og vinduesglas sat i sammen med en ny indretning af stueetagen med bedre adgangsforhold.

Foreningen Højer Vandtårn har haft travlt med at se fremad og planlægge hvad der skal ske, når tårnet står færdigt. En idé er at etablere udstillinger om for eksempel 'Vandets vej' eller 'Vandtårnernes historie' for gæster og især skolebørn som et første bidrag i vandtårnets nye liv. Foreningen planlægger også på sigt at omdanne grunden omkring vandtårnet til Højers Have; en offentlig have med eksempler på lokale planter, plads til undervisning og mulighed for at mødes.

Realdania støttede projektet med 900.000 kr. af det samlede budget på 1,2 mio. kr.

Kulturhus i Skovlund

I 1996 blev Skovlund udnævnt til 'Årets Landsby'. Byen, der i over 100 år har ligget mellem Varde og Grindsted, har over tid udviklet sig til et levende lokalsamfund med en engageret befolkning. Den ønsker ikke blot at bevare det nære samfund, men vil udvikle det til et endnu bedre sted at leve – også for fremtidige generationer. Og i mange år har der i Skovlund været et ønske om at etablere et kulturhus til gavn og glæde for alle generationer i og omkring byen.

Derfor tog en gruppe borgere samlet i Skovlund Kulturhus, der er en selvejende institution, som blev etableret i maj 2010, initiativ til at ombygge en eksisterende industribygning, som både har været tæppefabrik og grovarelager, til kultur- og medborgerhus.

Med kulturhuset er der etableret gode rammer for et endnu stærkere og selvhjulpent lokalsamfund, og byen har fået et samlingssted, hvor de forskellige aldersgruppers aktiviteter kan udfolde sig under ét og samme tag. Og aktiviteterne har hidtil været mangfoldige med f.eks. modeshow, lokale fester og årstidsbestemte aktiviteter som inspiration til jule- og påskedekorationer. Samme sted har Lokalhistorisk Arkiv indrettet sig i de tidligere kontorer ligesom en kørelærer tilbyder undervisning fra stedet.

Realdania har støttet projektet med 200.000 kr. af det samlede budget på ca. 675.000 kr.

Ildsjæle genskabte landsbyens hotel

Landsbyen Ansager ligger lige mellem Varde og Billund. Og midt i byen har Ansager Hotel ligget i 100 år. Gennem en årrække stod hotellet tomt og var i synligt forfald. Efterhånden blev det en skændsel for bymidten og vidnede om et landsbysamfund uden udvikling. Men så besluttede byens beboere, at det skulle være "løwn" - og gik i gang med en større redningsaktion.

Og efter en kæmpemæssig indsats fra byens ildsjæle står hotellet nu igen indbydende, stemningsfuldt og klar til at tage imod gæster fra lokalområdet - og langvejs fra. Ansager Hotel er atter blevet et samlingspunkt og et stort aktiv for byen. Det har fået nye vinduer, døre og tag, mure og loft er blevet isoleret og trapper og murværk repareret. I det hele taget er bygningens ydre med dens oprindelige arkitektur genskabt.

Byens ildsjæle, foreninger og erhvervsdrivende slog sig sammen og opkøbte boet i 330 anparter. Over 50 frivillige deltog i det omfattende renoveringsarbejde. Og 1. april 2014 kunne Ansager Hotel igen slå dørene op som byens samlingssted - både til festlige sammenkomster, møder og konferencer, en kølig øl og ikke mindst en god frokost eller middag.

Her er der af og til fællesspisning for byens borgere, hvor man samles ved de lange borde til hygge og god mad i festligt samvær. Men hotellet har også en à la carte restaurant, hvor forpagterparret tilbereder og serverer god mad til fornuftige priser.

Der bliver lagt stor vægt på gode, friske råvarer og helst fra lokalområdet. For eksempel er rødbederne fra egen have, hvor man også henter de friske krydderurter. Haven bliver passet af tre ældre ægtepar fra byen. Endnu et eksempel på, hvordan

byen bakker op om hotellet, der fyldte 100 år i 2015.

Realdania støttede under Byggeriets Ildsjæle projektet med en million kroner af det samlede budget på 1,3 mio.kr.

Smugkroen blev byens samlingspunkt

I Årre ligger den folkeejede Årre Kro. Og det har den gjort siden 1863. Den egentlige grund til, at den overhovedet blev en kro, skal efter sigende være den, at købmanden i sin tid drev en ret betydelig smugkro, og da det altid er rarere, at den form for forretning er lovlig, fik man med Sognerådets anbefaling tilladelse til at drive krohold i Årre.

I 2003 besluttede en gruppe borgere at sikre kroens fremtidige eksistens, og den blev købt af byens borgere via folkeaktier. I dag er det også borgerne, der, i samarbejde med forpagterparret, står for drift, vedligehold og istandsættelse af kroen.

Kroen fungerer som byens samlingssted. Her holder man generalforsamlinger, privatfester, fællesspisning, børnenes fastelavnsfest, årsmøder, byens høstfest, julemarked, bankospil, folkedans og meget andet. Byens borgere er drevet af en tro

på, at man sammen kan drive udviklingen fremad. Under byens motto 'Ingen kan alene alt, men sammen kan vi meget i Årre' er der allerede opnået mange resultater i byen og på landet – bl.a. legepladser, naturstier, folkesundhedsplads, madpakkehus, cykelstier og realiseringen af et seniorboligprojekt.

Gennem en årrække har borgerne således sat gang i en række projekter for at sikre en god og sund drift af landsbykroen. Men det eksisterende køkken var så utidssvarende, at det kræver en gennemgribende renovering. Samtidig skulle der bygges yderligere 18 kvadratmeter til køkkensektionen for at øge kapaciteten på kroen, så det bliver muligt at modtage flere gæster, samtidig med at der afholdes selskaber.

Realdania støttede projektet med 500.000 kr. ud af et samlet budget på 650.000 kr.

Bålhytten i Bovlund

Bovlund er en landsby i Tønder Kommune. Og her sker der noget. Den lille by har mange aktive og dedikerede indbyggere, der sikrer et højt aktivitetsniveau i det lokale Bovlund Forsamlingshus. Friluftsspil, foredrag, kurser, fællesspisning og fester er blot nogle af de aktiviteter, der året rundt fylder forsamlingshuset.

I de senere år er der også kommet et stigende antal udendørsaktiviteter til, og dermed opstod behovet for et udendørs samlingssted - i læ og ly for regn og vind året rundt. Og deraf spirede idéen om at opføre en bålhytte i tilknytning til forsamlingshuset og den lokale friluftsscene.

Det årlige friluftsspil engagerer de lokale unge, der er flyttet fra byen, men kommer hjem for at deltage i festspillet fordi de har

opbygget et stærkt sammenhold. Dette netværk af unge og lokale borgere er med til at styrke og bevare det lille lokalsamfund. Håbet er, at bålhytten yderligere vil styrke den positive udvikling, skabe nye muligheder og forbedre de fysiske rammer - ikke bare for friluftsspillet, men for en række af lokale brugergrupper.

Projektet sigter desuden mod at formidle glæden ved natur, friluftsliv og fælles oplevelser for en større kreds af besøgende - både unge som gamle - på den offentlige plads. De bedre faciliteter giver desuden besøgende mulighed for at opleve Bovlund og gå på opdagelse i områdets unikke natur.

Af det samlede budget på 90.000 kr. støtter Realdania med 50.000 kr.

Mødestedet i svinestalden

I den lille landsby Elstrup ved Nordborg på Als manglede borgerne et godt samlings- og aktivitetssted. Og det besluttede den frivillige forening Elstrup Møllers Venner at gøre noget ved. Derfor bliver der indrettet et brugbart aktivitets- og forsamlingslokale i en gammel svinestald, der er del af den fredede Elstrup Mølle.

Den fredede vindmølle er allerede under restaurering, men svinestalden er ikke en del af det projekt, og derfor står den ubenyttet hen. Stalden er bygget i 1948 og skal først ryddes for inventar. Herefter står den aktive gruppe af ildsjæle for alt arbejdet – også isolering og ny gulvbelægning, reparation af vægge og lofter, udgravning og malerarbejde. Flere af de tilknyttede frivillige er uddannede bygningshåndværkere.

Når svinestalden er færdig vil den danne rammerne for landsbyens sociale liv og de mange arrangementer, der bliver afholdt i byen – bl.a. loppe- og julemarked, særudstillinger, arrangementer for landsbylauget og meget andet. Aktivitets- og forsamlingslokalet i svinestalden vil også blive brugt af Elstrup Møllers Venner til arrangementer, der kan bidrage med midler til drift og vedligeholdelse af bygningerne, så det fine fredede møllekompleks sikres for eftertiden.

Realdania har støttet renoveringen af svinestalden med 120.000 kr.

Fremtidens Herregård

To herregårde i Syd- og Vestjylland var blandt vinderne i Realdanias idékonkurrence om Fremtidens Herregård, hvis overordnede formål er at skabe nyt liv og nye aktiviteter i herregårdenes gamle bygninger, samtidig med at der opstår arbejdspladser og ny aktivitet i området.

De danske herregårde rummer fantastiske fortællinger, enestående kulturmiljøer og smukke bygninger, som repræsenterer det fineste af Danmarks ældre bygningsarv. Dermed er de overordentlig vigtige kulturbærere inden for det byggede miljø. Men en større del af herregårdenes historiske bygninger er truede, fordi de ikke længere kan indgå aktivt i driften. Derfor risikerer vi at tabe en enestående bygningsarv.

Gennem projekt "Fremtidens Herregård" har Realdania ønsket at kvalificere udviklings- og eksistensgrundlaget for landets herregårde med særlig vægt på bygningsarven og det samlede kulturmiljø, der omgiver herregårdene. Målet har været at vise, hvordan man i fremtiden kan skabe bæredygtige rammer for udviklin-

gen af herregårdene både kulturhistorisk, økonomisk og socialt, bl.a. ved at støtte herregårdenes muligheder for igen at blive dynamoer i landdistrikterne.

Det storslåede vestjyske gods

Nørholm Gods i Vestjylland ligger otte kilometer nord for Varde. Den fredede hovedbygning blev opført omkring 1780, men godset kan spores helt tilbage til tiden omkring 1390, hvor dronning Margrethe 1. regerede. Den daværende borg tilhørte Ridder Jon Jakobsen Lange, og han var ikke en hr. hvem som helst. Ved kongevalget i Kalmar var han med til at stadfæste Dronning Margrethe 1.'s testamente i 1401.

Udvendig ligner den østlige sidefløj til Nørholms hovedbygning i dag sig selv. Murværket er sat nænsomt i stand og træværket malet. Men indvendig står det, der engang var herregårdens snedker- og malerværksted, nyindrettet med fem enkle

værelser. Samtidig er bygningens tidligere smedje blevet omdannet til et stort, rustikt fællesrum med langbord og åben pejs. Bygningen lejes ud.

For det nuværende ejerpar, Karl og Martha Nielsen, som overtog godset i 1979, har det været vigtigt at bevare bygningen så tæt på dens historiske udgangspunkt som muligt. Derfor har de fået specialfremstillet særlige dørhåndtag og bekostet patinerede ølandssten til østfløjens gulve. Og det er lykkedes at indrette fem værelser med tilhørende badeværelser uden at røkke ved den oprindelige grundplan. Der er ændret på bygningens brug, men det er gjort på husets betingelser.

Fang laks eller snæbel

I 2014 byggede Nørholms ejere videre på de gode resultater ved også at omdanne

den yderste del af østfløjen til værelser. Projektet blev støttet af Fremtidens Herregård for, med den nye funktion at sikre hele bygningens forløb.

Værelserne lejes ud til besøgende, som her kan nyde ét af Vestjyllands største herregårdsanlæg, vandre på heden og fiske efter laks eller snæbel i Varde Å, som bugter sig gennem en del af godsets jorde på i alt 820 hektar.

Projektet blev udvalgt til at få støtte på grund af dets ydmyge afsæt og forsigtige restaurerings- og indretningsplan, samt fordi det kan styrke turismen i Vestjylland.

Se i øvrigt side 44, hvor restaureringen af Nørholm Vandmølle er beskrevet.

Nørholm Gods Stokkebrovej 3, 6800 Varde

Slottet ved toldstedet i Gram

Blandt de mange skiftende kongelige og adelsfolk, der har boet på Gram Slot, er en af de mest berømte, "Den Gale Grevinde", Anna Sophie Schack. Som enke styrede hun slottet med sikker hånd i 46 år. Nok fortælles der historier om, hvordan hun går igen på slottet som straf for sin ondskab, men under hende var slottet en blomstrende succes, og hun var blandt de første, der oprettede skoler til fæstebøndernes børn.

Slottet ligger smukt i en sønderjysk ådal mellem to bakkeøer. Og i det herrens år 1231 blev det skrevet i jordebogen, at Kong Valdemar ejede jord for 10 mark guld i Gram. Det var mange penge dengang – og begyndelsen til Gram Slot, som i Middelalderen var en vigtig borg. For lige her ved Gram førte landevejen mellem Haderslev og Ribe over Gram Å, og derfor kunne man opkræve told af alle de mange vejfarende og købmænd, der skulle forbi med deres varer.

I 2007 overtog familierne Brodersen og Nygaard Gram Slot fra familien Schack/Brockenhuus og gik i gang med en omfattende revitalisering af stedet, hvor moderne økologisk landbrug nu bliver kombineret med et kulturelt oplevelsescenter i enestående bygningskulturelle rammer.

Et lokalt fyrtårn

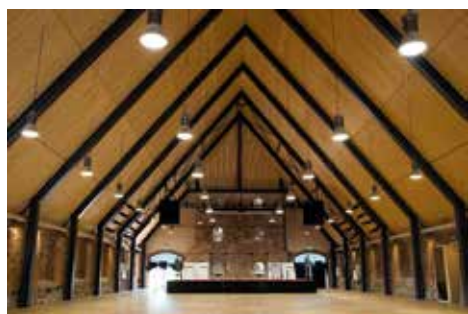
Målet var at genskabe herregården som det kulturelle og erhvervsmæssige fyrtårn, som stedet var engang. Det er sket bl.a. ved at restaurere og nyindrette slottets holstenske lade samt staldlængerne på avlsgården Gramgård. Vestlængen er indrettet til gårdbutik og café, hvorfra slottet sælger egne og lokalt producerede varer. Nordlængen rummer workshops, messe-

og markedsaktiviteter. Projektet har fået støtte fra Realdania, fordi de historiske rammer bliver udnyttet aktivt som basis for ny forretning, ligesom der er lagt vægt på, at projektet styrker herregårdens positive betydning for den lokale identitet.

Der er skabt kulturfaciliteter til for eksempel teater, koncerter og conference i den holstenske lade, der kan rumme cirka 600 besøgende. Og det oprindeligt stejle strå-tækte tag er genskabt.

Gram Slot Slotsvej 54, 6510 Gram

Bevaringsværdige gårdejendomme

Over hele landet står flere end 60 millioner kvadratmeter landbrugsbygninger ubrugte hen – tiden er løbet fra dem. Men omkring halvdelen er bevaringsværdige. For at indsamle idéer til, hvordan vi kan genanvende de tomme, bevaringsværdige landbrugsbygninger, udskrev Realдания i 2003 en konkurrence. Den gav 234 idéer og forslag. 20 projekter fik siden støtte til videreudvikling, og fem blev valgt til at blive ført ud i livet.

Et af de fem omfatter 10 bevaringsværdige gårdejendomme langs Hærvejen – heraf alene seks i dette område. De er blevet omdannet til simple, men sobre vandrehjem eller herberger for vandrende, cyklende og ridende turister. Inspirationen

kommer fra klostrene langs pilgrimsruten til Santiago de Compostella.

Med oplysning og inspiration har kampagnen "Bevaringsværdige Gårdejendomme" haft til formål at anspore flere til at genanvende de bevaringsværdige, nedlagte gårdejendomme til nye formål.

Samtidig har kampagnen sat fokus på de store kulturhistoriske og arkitektoniske værdier, der ligger i mange danske gårdejendomme, for på den måde at sikre, at flere af ejendommene bliver bevaret for eftertiden og genanvendt – med respekt for bygningernes kulturelle og arkitektoniske værdier.

Ellegaard

Ellegaard i Sommersted lidt nordvest for Haderslev er en gammel hærvejskro fra 1740, men selve gården, på kanten af Jels Å, kan føres endnu længere tilbage. En tidligere bebyggelse nedbrændte således under svenskekrigene i 1658. Med de oprindelige græsningsarealer til studene og gårdens beliggenhed klods op ad hærvejen, er stedet et af de ældste og mest originale fra hærvejsperioden.

En stor koncentration af gravhøje vidner om forbindelsen til oldtidsvejene. Hærvejstrafikken aftog i 1870'erne og kroen kørte videre alene med landbrug, som blev afviklet i 1960'erne.

Siden 2008 har det igen været muligt at overnatte på stedet. Sammen med Realda-nia har Foreningen Herberger langs Hærvejen sikret indretning af den gamle kostald til herberg med 32 køjesenge. Heste er velkomne, men man skal selv medbringe foder.

Ellegaard
Slavdvej 7, 6560 Sommersted

Lindely

På Hærvejen i Rødekro finder man gården Lindely. Her er den tidligere stald blevet indrettet til herberg for cyklister, ridende, gående, børnefamilier og alle andre, som har lyst til at overnatte på sovesal.

Stalden, der tidligere rummede 27 køer, har nu plads til 21 køjesenge, og dermed 42 overnattende gæster, der har adgang til køkken, toilet og bad. Og hvis nogen vil sove lidt bedre, kan gården også tilbyde "bed and breakfast".

Lindely
Hærvejen 91, Bjendrup, 6200 Aabenraa

Kongeaen

Herberget Kongeaen på gården Granly ligger, som navnet siger, ganske tæt på Kongeaen, og både Hærvejsrute og Pilgrimsrute løber forbi baghaven. Det er et af i alt 11 overnatningssteder på ruten fra Viborg til den dansk-tyske grænse i syd.

I den gamle stald er der indrettet 24 sovepladser, moderne bade- og toiletfaciliteter og adgang til køkken. Udenfor er der terrasser med sidepladser.

Herberget udfylder et hul i rækken af overnatningssteder mellem Ølgaard i Nord og Ellegaard i syd. Man behøver ikke reservere plads, og det koster blot 80 kr. at overnatte.

Kongeaen
Frihedsvej 1, 6630 Vejen

Immervad

På sin rute ned gennem Jylland passerer Hærvejen både store og små vandløb. Et af dem er Immervad Å. Den ligger midtvejs mellem Haderslev og Aabenraa. Netop her har to områder med mose tvunget færdslen og vejen til at slå et sving for at kunne passere ådalen, hvor det var nemmest. På det bedste sted ligger en stenbro bygget i 1786.

Vest for selve broen finder man gården Immervad, der i gamle dage var en kendt kro, hvis speciale var gule ærter med stegt flæsk. Og der var masser af gæster i krostuen i Hærvejens storhedstid. En gammel opgørelse viser, at der på en gennemsnits dag kunne passere mellem 700 og 800 okser forbi kroen.

I dag er det omdannet til Herberget Immervad. Bjælkerne og cementgulvet i den gamle hestestald er bevaret, mens bygningen i øvrigt er blevet sat i stand og indrettet primært til de mennesker, der blot skal have en seng for en nat, inden de drager videre på deres vandring på den danske Hærvej – eller måske længere ud i verden. Der er 22 sengepladser med køkken, to badeværelser og to toiletter. Man kan købe madvarer hos værten.

Immervad
Hærvejen 14, Immervad Bro, 6500 Vojens

Tørninggård

Tørninggård ligger lige ved vandreruten syd for Tørning Mølle. Herberget har 36 sengepladser med køkken, fire bad og fire toiletter. Gæster kan selv lave kaffe i herberget. Desuden er der iskiosk i Tørning Mølle, hvor der også kan købes kaffe og kage. Medbragt mad og drikke kan selvfølgelig nydes på stedet.

På Tørninggård er der også et lille landbrugsmuseum. De i alt omkring 3.000 effekter er både store og små og er alle brugt i landbruget fra ca. 1800 tallet til 1960'erne. Nogle af effekterne er endnu ældre, f.eks. en træplov fra ca. år 1700. Museet ligger i skønne omgivelser lige oven for Tørning Mølle.

Tørninggård
Knagsledvej 1, Hammelev, 6500 Vojens

Bruhns gård

Herberget på Bruhns gård ligger i den smukke lille landsby Øster Løgum og godt i læ mellem bakke og skov. Herberget har 16 sovepladser, og der er adgang til køkken samt toilet- og badefaciliteter. På gården, der stadig drives som kvægbedrift med limousinekvæg, er der desuden "Bed and Breakfast" med fire dobbeltværelser med fælles bad og toilet.

Landsbyen Øster Løgum var i mange år områdets største sogn, og man kan finde optegnelser om byen helt tilbage til 1611.

Bruhns gård
Langbjergvej 4, Øster Løgum, 6230 Rødekro

Alsion er enestående i Danmark

Sønderjyllands Viden- og Kulturcenter Alsion er det eneste sted i Danmark, hvor uddannelse, forskning og kultur er samlet i et byggeri af så stort et omfang og med så stor en spændvidde.

Det hele begyndte i 2000, hvor Sønderborg kommune indgik en aftale med Syddansk Universitet og Bitten & Mads Clausens Fond om at opføre et byggeri. Målet var, at byggeriet skulle skabe sammenhæng mellem uddannelse og forskning og samtidig have en iøjnefaldende arkitektonisk værdi. Desuden skulle det være et fælles projekt mellem det offentlige og det private erhvervsliv. Det skulle stimulere og udbygge samarbejdet mellem erhvervsliv og forsknings- og uddannelsesmiljøer i den sønderjyske region. Senere sikrede støtte fra Realdania, at en koncertsal og et havnebyrum kunne fuldende det spændende vinderprojekt fra den arkitektkonkurrence, der var gennemført.

Bag masterplanen for området stod den velrenommerede amerikanske arkitekt Frank Gehry, der også er arkitekten bag det spektakulære museumsbyggeri i Bilbao i Spanien.

Koncertsal til mange formål

Koncertsalen har plads til ca. 900 gæster og giver Sønderjyllands Symfoniorkester optimale rammer til koncerter. Akustik, lys sætning og sceneforhold er de bedst tænkelige for både musikere og publikum. Det er dog ikke kun den symfoniske musik, som har fået ideelle rammer. I koncertsalen er der integreret akustikregulerende foranstaltninger, som sammen med et moderne AV-udstyr gør den særdeles velegnet til stort set alle musik- og

teatergenrer. Salen bliver også flittigt benyttet til større konferencer og dagtimerne kan den anvendes af universitet og forskerpark til forelæsninger og konferencer. Publikumsfoyeren er udsmykket af den dansk-islandske kunstner Olafur Eliasson.

Alsions 10 bygninger, der til sammen udgør 28.000 kvadrater, ligger i umiddelbar nærhed af bycentrum.

I alt kostede byggeriet over en halv milliard kroner, det hidtil dyreste i Sønderjylland. Realdania bidrog med omkring 77 mio. kr.

Alsion

Alsion 2, 6400 Sønderborg

Center for sønderjyske specialiteter

Klægager er en fantastisk flot marskgård med stor bevaringsværdi, et fint eksempel på den særlige byggeskik i marsken og dermed en væsentlig del af den lokale kulturarv.

Men fra at være en traditionel landbrugsbedrift med animalsk produktion har man i de senere år i stedet udnyttet egnens lokale ressourcer. Der dyrkes stadig korn på gården, men i den renoverede staldbygning serveres der nu sønderjysk kaffebord og andre sønderjyske egnsretter produceret af lokale råvarer. Stalden bliver også lejet ud til aktiviteter med udspring i lokal kulturhistorie, natur, kunst, myter og mad.

Det hele begyndte for år tilbage inspireret af Realdanias kampagne "Genanvend Gården", hvor de nuværende ejere, Ruth og Christian Lorenzen, besluttede at gå i gang med en gennemgribende restaurering af det gamle stuehus. Efterfølgende valgte Realdania at støtte renoveringen af staldbygningen og lade den og opføre et tilhørende køkken. Dette gav mulighed for i dag at tilbyde aktiviteter som højskoledage, foredrag med smagsprøver

på Det Sønderjyske Kaffebord samt guidede ture i lokalområdet.

Digegrevens gård

Klægager er den gamle digegrevens gård, og den ligger med udsigt over Ballummarsken, diget og vadehavet ved byen Ballum i det vestlige Sønderjylland. Klægager blev opført i 1857 i vestslesvisk/frisisk stil. Det er en firelænget bevaringsværdig gård, der har været i slægtens eje siden den blev bygget - nu i 6. generation. Med omdannelsen af de gamle bygninger til ny anvendelse er der sikret liv og en bæredygtig fremtid på gården.

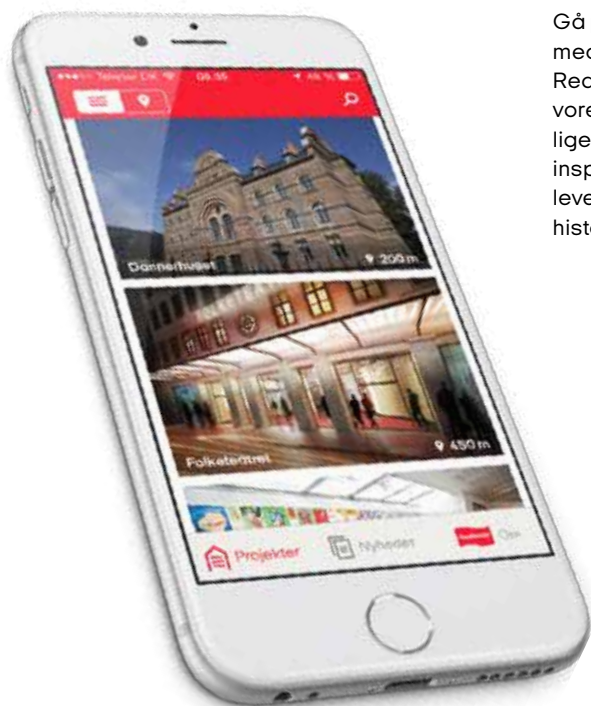
Genanvend Gården er et formidlingsinitiativ fra Realdania, der er gennemført af Dansk Bygningsarv i samarbejde med Dansk Landbrugsrådgivning Landscentret. Projektet omdanner de gamle bygninger til ny anvendelse uden at gå på kompromis med bygningernes bærende værdier. Arkitekterne, som står bag, er Kræn Ole Birkkjær og Per Kruse. Realdania har støttet projektet med 1,4 mio. kr.

Klægager

Østerende 13, 6261 Bredebro

Realdania app

Gå på opdagelse i det byggede miljø med din smartphone. Oplev de mange Realdania-støttede projekter med vores app, som kan vise dig projekter i lige netop det område, du ønsker. Bliv inspireret af moderne arkitektur og levende bygningsarv, aktive byrum og historiske haver.

Hent den her:

Masser af tilbud til medlemmerne

Interesserer du dig for din by, dit hus eller det midt imellem? Så kom og vær med. Realdania er en forening, der vil bidrage til et bedre Danmark. Vores styrke er foreningens godt 146.000 medlemmer, der engagerer sig i vores arbejde, nemlig at skabe livskvalitet gennem det byggede miljø.

Når du er medlem af Realdania, har vi mange gode tilbud og medlemsfordele til dig:

Magasinet BEDRE HJEM i din postkasse otte gange om året

Bolius' populære magasin BEDRE HJEM indeholder nyt om alt, der betyder noget for dig som husejer. Få f.eks. inspiration fra lækre boligreportager eller bliv klogere på boligøkonomi, have og gør-det-selv.

E-nyhedsbrevet Mit Realdania hver måned fyldt med foreningens tilbud og aktiviteter. Udvælg selv de temaer, der interesserer dig mest.

Konkurrencer om bogpræmier og eksklusive særbesøg til udvalgte projekter

Vind bøger og modtag invitationer til spændende arrangementer og guidede ekskursioner til Danmarks byrum, boliger, landskab, bygningsarv m.m.

Rabat på entre til arkitektoniske attraktioner og museer

Besøg små og store perler inden for byggeri og arkitektur. Som medlem får du rabat på bl.a. entre og rundvisninger på et udvalg af banebrydende byggerier, historiske herregårde, særprægede bygningsværker og smukt renoverede slotshaver.

Deltagelse i Realdanias foreningsdemokrati

Når der er valg til Realdanias repræsentantskab i dit område eller i din faglige valggruppe, kan du deltage og gøre din stemme gældende.

Læs mere på www.realdania.dk

Kort over Realdania-projekter som er beskrevet i denne turguide

Udgiver: Realdania, 2015 **Layout:** Lisbeth Reinwaldt **Tryk:** Hertz Bogtrykkergården A/S
Tekster: Ole Brandt og Lisbeth Reinwaldt **Foto:** Steffen Stamp, Lene Esthave, Leif Tuxen, Kira Ursem, Bente Jæger, Kristine Kiilerich, Claus Bjørn Larsen, Jørgen Jørgensen, Dansk Bygningsarv